

ΓΕΝΙΚΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2012-2013

Α΄ ΤΕΤΡΑΜΗΝΟ

ΤΑΞΗ Β΄ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΜΑΘΗΜΑ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ (PROJECT)

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: Κ. ΚΑΡΑΒΑΡΗ (ΠΕ02)

ΘΕΜΑ: «ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ»

ΕΡΓΑΣΤΗΚΑΝ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ:

Π. Γ ΙΑΠΡΑΚΗΣ

Σ. ΝΙΚΟΛΟΦΣΚΙ

Ν. ΣΟΥΜΙΓΙΝ

Δ. ΣΤΑΜΠΟΥΛΤΖΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή	σελ. 3
2. Η σημασία του νερού στην Εκκλησιαστική παράδοση	σελ. 3
3. Οι συμβολισμοί των ζώων στην Εκκλησιαστική παράδοση	σελ. 5
4. Η παρουσία των φυτών στην Εκκλησιαστική παράδοση	σελ. 9
5. Αποτελέσματα από την επίσκεψη στον Ι. Ναό Αγ. Παντελεήμονος	σελ. 11
6. Συμπεράσματα από τη συνέντευξη με τον π. Επιφάνειο Χατζηγιάνγκου.....	σελ. 13
7. Επίλογος	σελ. 14
8. Βιβλιογραφία	σελ. 15

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

-

Μέσα στα πλαίσια του μαθήματος της ερευνητικής εργασίας (project) οι μαθητές της Β΄ τάξης του Εκκλησιαστικού Γενικού Λυκείου Φλώρινας ασχοληθήκαμε με το θέμα: « Στοιχεία της φύσης στην εκκλησιαστική παράδοση». Για τη σύνταξη της εργασίας μας ανατρέξαμε στο διαδίκτυο για την εύρεση υλικού σχετικό με το θέμα μας. Επίσης, επισκεφτήκαμε τον Ιερό Ναό του Αγίου Παντελεήμονος από όπου συγκεντρώσαμε φωτογραφικό υλικό, το οποίο απεικόνιζε ζώα και φυτά που συναντάμε συχνά στην εκκλησιαστική τέχνη και λειτουργούν ως σύμβολα. Τέλος, από τη συνέντευξή μας με τον π. Επιφάνειο Χατζηγιάνγκου αντλήσαμε πολύ χρήσιμες πληροφορίες για το θέμα μας.

I. 1.Η σημασία του νερού στην Εκκλησιαστική παράδοση

-

Εδώ και χιλιετίες το νερό είναι από τα κυριότερα θρησκευτικά σύμβολα. Αυτό ισχύει ασφαλώς στην Ορθόδοξη παράδοση όπου έχει ρόλο σε λειτουργικά μυστήρια, από το βάπτισμα και την θεία Ευχαριστία μέχρι και τη τελετή του αγιασμού. Γιατί άραγε έχει το νερό μια τόσο ουσιαστική θέση στην θρησκευτική ζωή των Χριστιανών; Στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε σ' αυτήν την ερώτηση, ας κοιτάξουμε την Βιβλική ιστορία και τη Χριστιανική παράδοση, ιδιαίτερος την ακολουθία των Θεοφανείων. Το νερό ως σύμβολο ζωής και κάθαρσης έχει ιδιαίτερη σημασία στην Παλαιά Διαθήκη. Δημιουργήθηκε την πρώτη μέρα (Γεν. 1-2, 6-8). Το Πνεύμα Θεού περιφερόταν πάνω από το νερό (Γεν. 1, 2). Η γη στερεώθηκε επί των υδάτων (Γεν. 1, 6-7· 9-10). Με κάποιον τρόπο, το στοιχείο είναι κοντά στον Θεό (Ψαλμ. 17· 28, 3· 76, 17, 20· 103, 3·148, 4). Το νερό φέρνει ζωή (πρβλ. Εξ. 15, 23-35·Ψαλμ.1, 3· 22, 2· 41, 2· 64, 10· 77, 20· Ησαΐας 35, 6-7· 58, 11) και ευφροσύνη (Ψαλμ. 45, 5). Έχει μεγάλη δύναμη προς κάθαρση και μπορεί να εξαφανίσει το κακό και τους εχθρούς, όπως στις ιστορίες του κατακλυσμού και της φυγής από την Αίγυπτο (Γεν. 3, 1-15· Εξ. 14, 1-15, 21). Σύμφωνα με το Νόμο της Παλαιάς Διαθήκης, ξεπλένει την ακαθαρσία, (Λευ. 11, 32· 13, 58· 14, 8-9· 15-17· 22, 6· πρβλ. Ησαΐας 1, 16) και χρησιμοποιείται στις θυσίες (Λευ. 1, 9, 13· Βασ. Α΄ 18, 30-39), στο πλαίσιο των οποίων αναφέρεται ως ύδωρ το ζων (Λευ. 14· Αρ. 5, 19). Έχει θεραπευτικές ιδιότητες, όπως φαίνεται από τις ιστορίες του Ναιμάν του Σύρου, ο οποίος καθαρίστηκε από την λέπρα στα ύδατα του Ιορδάνη ποταμού (Βασ. Δ΄ 5, 1-14), καθώς και από τα ετήσια θαύματα στη Βηθεσδά στα Ιεροσόλυμα (Ιω. 5, 1-4). Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος χρησιμοποιούσε τα ύδατα του Ιορδάνη για να πλύνει τις αμαρτίες του λαού, κάτι που θυμίζει χαρακτηριστική πρακτική των Εβραίων (Ματθ. 3, 1-6· Μαρκ. 1, 4-5· Λουκ. 3, 2-16· Ιω. 1, 26-33). Και ο Χριστός ο Ίδιος ήλθε να βαπτιστεί (Ματθ. 3, 16· Μαρκ. 1, 10). Όπως καταλαβαίνουμε, στην Παλαιά Διαθήκη ήταν ευρύτατα διαδεδομένη η πεποίθηση ότι το νερό είναι στοιχείο μυστικά δυνατό, που, επειδή συνδέεται με κάποιον τρόπο με το Θεό, μπορεί να καθαρίσει αμαρτίες, να πλύνει την εσωτερική και εξωτερική ακαθαρσία και να ανανεώσει το ανθρώπινο σώμα. Μπορεί ακόμα να υποστηριχθεί ότι το νερό έχει θεωρηθεί ως ο θρησκευτικός συμβολισμός της ζωής.

Στην Καινή Διαθήκη, ο ρόλος του νερού φαίνεται να είναι πιο ουσιαστικός και ακόμη περισσότερο συμβολικός. Ο Χριστός μεταβάλλει το νερό σε οίνο στην Κανά (Ιω. 2, 1-11), λέγοντας ότι αποτελεί μέσο πνευματικής αναγέννησης στην βασιλεία των ουρανών (Ιω. 3, 5). Ο Χριστός δίδει το ύδωρ το ζων, την πηγή αιωνίου ζωής, όπως προφήτευσε ο Ιερεμίας (2, 13). Ήλθε δι' ύδατος, αίματος και Πνεύματος, ως μάρτυρας του ενός Θεού (1 Ιω. 5, 6-8). Εντέλλεται το βάπτισμα σε νερό στο όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος (Ματθ. 28, 19· Πράξ. 8, 38). Μιλώντας για το βάπτισμα, ο Απόστολος Παύλος δηλώνει πως, στο νερό θαβόμαστε εκουσίως μαζί με τις αμαρτίες μας, εικονίζοντας το θάνατο του Χριστού. Το βάπτισμα σε νερό συνδέεται με το Άγιο Πνεύμα, το Θείο Πρόσωπο που κατορθώνει την αναγέννηση (Ιω. 3, 5-6· Πράξ. 8, 39· πρβλ. Πράξ. 1-2). Απ' αυτά βλέπουμε τον τρόπο με τον οποίο η Καινή Διαθήκη ενσωματώνει την πίστη της Παλαιάς. Επιπλέον, η έννοια του ύδατος στην Παλαιά Διαθήκη αποτελεί τύπο του μυστηρίου του βαπτίσματος. Αυτή η έννοια του ύδατος έχει αναπτυχθεί ποικιλοτρόπως στην Χριστιανική παράδοση. Ας κοιτάξουμε μερικές πτυχές.

Η ιστορία του κατακλυσμού είναι δημοφιλές πρότυπο του βαπτίσματος. Οι λίγοι που σώθηκαν στην κιβωτό απετέλεσαν τύπο της Εκκλησίας των Χριστιανών, οι οποίοι σώθηκαν με την ανάσταση του Κυρίου. Άλλο ένα πρότυπο του βαπτίσματος βρίσκεται στην Έξοδο. Ο Απόστολος Παύλος ήταν ο πρώτος που ταύτιζε την ιστορία της φυγής από την Αίγυπτο με το βάπτισμα. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός απαριθμεί πέντε είδη βαπτίσματος, με πρώτο εκείνο του Μωυσή, και εξηγεί πως ήταν χαρακτηριστικό, λόγω των θαλάσσιων υδάτων και του νέφους του Πνεύματος (Λόγος 39, PG 36, 353). Σύμφωνα με την παρομοίωση του Μεγάλου Βασιλείου, που την χρησιμοποιεί και ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, η κολυμβήθρα του βαπτίσματος απελευθερώνει τους Χριστιανούς από την τυραννία του διαβόλου με τον ίδιο τρόπο που ο Ισραήλ λυτρώθηκε από τον Φαραώ δια της θαλάσσης. Οι Αιγύπτιοι που καταστράφηκαν αποτελούν τύπους του διαβόλου και των αμαρτιών (Βασίλειος ο Μέγας, Περί Αγίου Πνεύματος, 14, 1-9· πρβλ. Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, Εις την ημέραν των φώτων). Με την πράξη της θείας κένωσης ο Χριστός βάπτισε το σώμα Του στο νερό, όχι γιατί ήταν αμαρτωλός αλλά επειδή είναι «ο αμνός του Θεού, ο αίρων την αμαρτίαν του κόσμου» (Ιω. 1, 29, 36.) και έτσι αναγνώρισε τη σημασία της Παλαιάς Διαθήκης, την οποία ήλθε να πληρώσει. Και όμως, το νόημα του νερού στην Παλαιά Διαθήκη φαίνεται ν' αλλάζει με το βάπτισμα του Χριστού. Τα ύδατα είχαν μολυνθεί από τις αμαρτίες και ακαθαρσίες που καθάριζαν σ' αυτά και έτσι, στο Ψαλτήρι και σε μερικούς Χριστιανούς συγγραφείς, χαρακτηρίστηκαν ως το περιβάλλον του διαβόλου (Ψαλμ. 73, 13-14· 103, 26· Άγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, Λόγος 39, PG 36, 353, 30· Εφραίμ, NH 2). Ο Χριστός, με την κατάβασή Του στα ύδατα του Ιορδάνη, καθάρισε και ευλόγησε το στοιχείο αυτό για τη δική μας κάθαρση στο βάπτισμα (Άγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, Λόγος 38, PG 36, 329, 23-27· Λόγος 39, PG 36, 352, 25-29· Εφραίμ, EH 2· 9· 1). Η Χριστιανική Παράδοση, όμως, τονίζει πως το νερό αποκτά Χάρη και δύναμη μόνο μέσω της παρουσίας του Αγίου Πνεύματος (Βασίλειος ο Μέγας, Περί Αγίου Πνεύματος 15). Το καλύτερο παράδειγμα βρίσκεται στα έργα του Αποστόλου Παύλου, όπου το βάπτισμα στο νερό συμβολίζει το θάνατο και το σώμα μπαίνει στο νερό όπως στον τάφο (μερικές φορές, μάλιστα, συναντούμε την σκέψη πως η τριπλή βύθιση θυμίζει την τριήμερη διαμονή του Χριστού στον τάφο)- αλλά το Πνεύμα χαρίζει ζωή, η οποία είναι η άνωθεν γέννηση (Βασίλειος ο Μέγας, Περί Αγίου Πνεύματος 15· Άγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, Λόγος 38, PG 36, 328-24· Λόγος, 39 PG 36, 352, 25-30· Εφραίμ, EH 3). Συνεπώς, το νερό προετοιμάζει τους ανθρώπους για το Πνεύμα, υπό την

προϋπόθεση ότι το ανθρώπινο ον αποτελείται από δύο φύσεις: την πνευματική (η ψυχή) και την σαρκική (το σώμα). Σύμφωνα με την ιδέα αυτή, το ύδωρ του βαπτίσματος καθαρίζει το σώμα και το Άγιο Πνεύμα, το οποίο είναι παρόν στο νερό, καθαρίζει την ψυχή, πετυχαίνοντας έτσι την αναγέννηση για την οποία μίλησε ο Χριστός στον Νικόδημο (Ιω. 1, 21· Άγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, Λόγος 40, PG 36, 368, 12-17). Το βάπτισμα τελείται στο όνομα του Πατρός, του Υιού, και του Αγίου Πνεύματος (Ματθ. 28, 19). Προφανώς, η κάθαρση δι' ύδατος αποτελεί την εισαγωγή στο μυστήριο της Τριάδας (Ιουστίνος Μάρτυς, Απολογία 1, 61,3-5, ANF 1· Άγ. Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, Λόγος 39, PG 36, 348, Λόγος 40, PG 36, 380· Εφραίμ, NH 9, 12). Εξ άλλου, στη Χριστιανική παράδοση το νερό έχει και ευρύτερη σημασία. Στην τελετή της Θείας Ευχαριστίας, αναμειγνύεται με τον οίνο. Αμέσως πριν τη Θεία Μετάληψη, ζεστό νερό προστίθεται στο αγιασμένο ποτήρι και ο ιερέας λέει: «Ευλογημένη η ζέσις των αγίων σου, Κύριε, πάντοτε, νυν και αι και εις τους αιωνας των αιώνων. Ζέσις πίστεως, πλήρης Πνεύματος Αγίου. Αμήν». Ως αποτέλεσμα του βαπτίσματος, ο διάβολος που έμεινε στα ύδατα λόγω των άλλοτε εκεί ξεπλυμένων αμαρτιών κήκε και το ύδωρ αγιάστηκε για το βάπτισμά μας. Όλες οι θετικές αλλαγές που γίνονται εκεί έχουν καθολική επίδραση επάνω στην κτίση και στον κόσμο. Όπως είδαμε, ο ρόλος που είχε το ύδωρ στην Παλαιά Διαθήκη πέρασε αναπόφευκτα στην Καινή και ενσωματώθηκε στην Χριστιανική παράδοση, όπου αναπτύσσεται σε κείμενα του βαπτίσματος, της Ευχαριστίας και της ακολουθίας των Θεοφανείων. Εκτός από την σημασία του ύδατος για την ζωή και την κάθαρση, η αντίληψη για το νερό στην Χριστιανική Γραφή διατηρεί ένα συγκεκριμένο συμβολισμό, ο οποίος ανταποκρίνεται στην λειτουργική παράδοση. Το νερό μεταδίδει μια σειρά συμβολισμών: Όλεθρος· θάνατος και ενταφιασμός· ζωή· κάθαρση· εξαγνισμός· ίαση· ευλογία· αγιασμός· βάπτισμα, συμπεριλαμβανομένου της άφεσης των αμαρτιών, του φωτισμού, της ανάπλασης, της αναγέννησης, της παρουσίας του Αγίου Πνεύματος· απολύτρωση· σωτηρία. [...] Από αυτήν την προοπτική, το ύδωρ φαίνεται να αποτελεί μοναδικό στοιχείο στον κόσμο τούτο και έχει την δυνατότητα άμεσης επαφής με το Θείο. Συνολικά, όλα αυτά που είπαμε μας αποδίδουν σε αδρές γραμμές την σημασία του νερού για τον Χριστιανισμό. (Πηγή: <http://www.orthodoxytoday.org/articles4/PokhiloWater.php>)

I. 2.Οι συμβολισμοί των ζώων στην Εκκλησιαστική παράδοση

2.α. Το περιστέρι

-

Είναι σύμβολο της ειρήνης και της συμφιλίωσης του ανθρώπου με τον Θεό. Στην Παλαιά Διαθήκη, το περιστέρι το αποστέλλει ο Νώε για να δει, αν υποχώρησαν τα νερά του κατακλυσμού. Το περιστέρι επιστρέφει κι έχει στο ράμφος του φύλλο ελιάς.

Στην Καινή Διαθήκη, φανερώνει το Άγιο Πνεύμα, το οποίο είδε ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος «ωσει περιστεράν» να κατέρχεται και να μένει επί τον Ιησού (Ματθ.κεφ.3,στιχ 16). Κατερχόμενο επί τον βαπτισθέντα Κύριο, δείχνει αυτόν και βεβαιώνει την πατρική φωνή, που ακούγεται από τον ουρανό, ότι αυτός είναι ο Υιός του ο αγαπητός στον οποίον ευαρεστήθηκε (Μαρκ.κεφ. 1,στιχ. 2). Ο κάθε πιστός, που

δέχεται τα χαρίσματά του, με το άγιο Βάπτισμα και το άγιο Χρίσμα, το παρακαλεί να έλθει και να κατασκηνώσει σ' αυτόν: «ελθέ και σκήνωσον εν ημίν».

Αυτό πλέον ενεργεί σε όλα τα μυστήρια και αποτελεί την καρδιά της Εκκλησίας. Επίσης ο Ιησούς χρησιμοποιεί την εικόνα του περιστεριού, για να δείξει στους μαθητές του την ακεραιότητα του χαρακτήρα και της πνευματικής τους καταστάσεως «Γίνεσθε ουν (υμείς) φρόνιμοι ως οι όφεις και ακέραιοι ως αι περιστεραί» (Ματθ. κεφ.10,στιχ. 16). Η πνευματική τελειότητα των πιστών είναι δώρο και καρπός του Αγίου Πνεύματος.

Το περιστέρι συμβολίζει ακόμα την αγνότητα και την καθαρότητα των πιστών. Γι' αυτό και η χρήση του συμβόλου αυτού είναι πολύ διαδεδομένη στην Εκκλησία (Αγιογραφία, ξυλογλυπτική κ.λπ.)

2.β. Τα ζώα που συμβολίζουν τους τέσσερις ευαγγελιστές

-

Τα σύμβολα αυτά ήταν: άγγελος για τον ευαγγελιστή Ματθαίο, αετός για τον Ιωάννη, ταύρος για τον Λουκά, λέων για τον Μάρκο. Τα 4 αυτά σύμβολα αντιστοιχούν επίσης στα τέσσερα βασικά στοιχεία από τα οποία αποτελείται το σύμπαν και ο άνθρωπος κατά τον Εμπεδοκλή (450 π.Χ.): άγγελος = πυρ, αετός = αήρ, ταύρος = ύδωρ, λέων = γη. Επίσης αντιστοιχούν στις 4 εποχές άγγελος =φθινόπωρο, αετός = χειμώνας, ταύρος = άνοιξη, λέων = θέρος. (Η Καινή Διαθήκη υπό Ιωάννου Θ. Κολιτσάρα έκδοση Ζωής Δ' έκδ.) "Οι 24 πρεσβύτεροι ενδεδυμένοι με λευκά ενδύματα προς συμβολισμό της αγιότητας και έχοντες εις τας κεφαλάς των ολόχρυσια στεφάνια, σύμβολα της νίκης των, εις τους πνευματικούς των αγώνας (Αυτοί εκπροσωπούν την θριαμβεύουσα Εκκλησία των ουρανών) Αποκ. δ' 7 και το πρώτον ζώνον ομοιάζει με λέοντα δια να συμβολίζει την βασιλικήν μεγαλοπρέπειαν και το δεύτερον ζώο ομοιάζει με μόσχον (ταύρον) δια να συμβολίζει την δύναμιν και το τρίτον ζώνον έχει σαν πρόσωπον ανθρώπου, δια να συμβολίζει την νόησιν και τη σοφίαν και το τέταρτον ζώνον ομοιάζει προς αετόν που πετά δια να συμβολίζει την ταχύτητα και πνευματική ανάταση.

2.γ. Ζώα της θάλασσας στην εκκλησιαστική παράδοση

-

Ιχθύς (Ψάρι)

-

(Ματθαίος 17:27, Αββακούμ 1:16, Λευιτικό 11:9-12)

Ο Θεός δημιούργησε τα ψάρια την τέταρτη μέρα της δημιουργίας (Γένεση 1:20,21). Σύμφωνα με το μωσαϊκό νόμο υπήρχαν "καθαρά" και "ακάθαρτα". Τα ψάρια που είχαν πτερύγια και λέπια ήταν "καθαρά" και οι Ισραηλίτες μπορούσαν να τα τρώνε, ενώ όσα δεν είχαν πτερύγια και λέπια ήταν "ακάθαρτα" (Λευιτικό 11:9-12, Δευτερονόμιο 14:9,10). Υπήρχαν αρκετά στη Μεσόγειο θάλασσα (Ιεζεκιήλ 47:10). Η λίμνη της Γαλιλαίας ήταν πλούσια σε ψάρια (Λουκάς 5:5, Ιωάννης 21:6-11), κάτι που

έκανε αρκετούς από τους κατοίκους της να ασχολούνται με την αλιεία. Ο ποταμός Νείλος έτρεφε με ψάρια τους Αιγυπτίους και τους Ισραηλίτες όταν ήταν υπόδουλοι στην Αίγυπτο (Αριθμοί 11:5). Οι Τύριοι τα εμπορεύονταν στους Ισραηλίτες (Νεεμίας 13:16). Στα τείχη της Ιερουσαλήμ υπήρχε η "ιχθυική πύλη". Εκεί πωλούνταν ψάρια που τα έφεραν από τη λίμνη Τιβεριάδα και τη Μεσόγειο θάλασσα (Νεεμίας 3:3, 13:16, 12:39, Β' Χρονικών 33:14). Η αλιεία τους γινόταν με αγκίστρια (Ησαΐας 19:8), δίχτυα (Ιεζεκιήλ 47:10, Ματθαίος 4:20,21), και με αλιευτικά καμάκια (Ιώβ 41:7). Η πρώτη πληγή της Αιγύπτου ήταν η μεταβολή των υδάτων του ποταμού Νείλου σε αίμα, με αποτέλεσμα να ψοφήσουν τα ψάρια (Εξοδος 7:14-25, Ψαλμός 105:29).

Προφητικά, τα ψάρια αναφέρονται αρκετές φορές στην Αγία Γραφή για τις κρίσεις του Θεού (Ωσηέ 4:3, Αββακούμ 1:14-15, Ησαΐας 50:2, Σοφονίας 1:3). Ο Εκκλησιαστής (9:2), θέλοντας να δείξει την αδυναμία και τη μικρότητα του ανθρώπου, τον παρομοιάζει με τα ψάρια που πιάνονται στα δίχτυα δίχως να μπορούν να κάνουν τίποτα. Ο Ιώβ αναφέρει πως τα ψάρια γνωρίζουν πως Δημιουργός τους είναι ο Θεός (Ιώβ 12:8,9).

Στην Καινή Διαθήκη υπάρχουν αρκετές αναφορές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το περιστατικό του θαύματος του Ιησού, όταν ευλόγησε τα λίγα ψάρια και τους επτά άρτους και χόρτασαν χιλιάδες άνθρωποι (Ματθαίος 15:34-39, Μάρκος 8:1-9). Άλλο ένα θαύμα αναφέρεται στο ψάρεμα στη λίμνη Γεννησαρέτ (Λουκάς 5:1-7). Ο Ιησούς μετά την ανάστασή Του έφαγε ψάρι και μέλι (Λουκάς 24:42). Ο ιχθύς συμβολίζει τον Ιησού Χριστό. Και η λέξη Ι.Χ.Θ.Υ.Σ. αναφέρεται στον Κύριο (αποτελείται από τα αρχικά γράμματα των λέξεων Ιησούς, Χριστός, Θεός, Υιός, Σωτήρ). Είναι μάλιστα σύμβολο ομολογίας των χριστιανών από τα χρόνια της πρώτης αποστολικής εκκλησίας μέχρι και σήμερα. Αναφέρεται πως οι πρώτοι χριστιανοί συνήθιζαν να χαράζουν το σχήμα του ιχθύος στα δάκτυλά τους.

2.δ. Το φίδι

-

Όπως είναι γνωστό από την Παλαιά Διαθήκη ο ισραηλιτικός λαός στην έρημο γόγγυσε εναντίον του Θεού και του δούλου του Μωυσή. Ο Θεός τότε διέταξε θανατηφόρα φίδια και δάγκωναν και θανάτωναν τους ασεβείς και γογγυστές Ισραηλίτες. Φόβος και τρόμος τότε έπεσε στους Ισραηλίτες και γι' αυτό παρακάλεσαν τον Μωυσή να προσευχηθεί στο Θεό για να τους σώσει από τα θανατηφόρα φίδια. Μόλις προσευχήθηκε ο Μωυσής ο Θεός του είπε: «Δημιούργησε ένα ομοίωμα φιδιού και βάλτο σ' ένα υψηλό σημείο. Και έτσι όποιον δαγκάνει το φίδι θα βλέπει προς το ομοίωμα του φιδιού και δεν θα παθαίνει τίποτα (Αριθμ. 21,8). Πράγματι ο Μωυσής κατασκεύασε ένα χάλκινο φίδι, το ύψωσε πάνω σ' ένα πάσσαλο και, όταν το φίδι δάγκωνε άνθρωπο, εκείνος κοίταζε προς το υψωμένο χάλκινο φίδι και σωζόταν από τον θάνατο.

Παράξενη φαίνεται εκ πρώτης όψεως η εντολή του Θεού. Θα μπορούσε ο Θεός να δώσει εντολή να εξαφανισθούν τα φίδια και να λυθεί το πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί. Ή θα μπορούσε να δημιουργήσει ανοσία στους Ισραηλίτες, για να μη παθαίνουν τίποτα από το δηλητήριο των φιδιών. Η εντολή όμως του Θεού, όπως και πολλές άλλες στην Παλαιά Διαθήκη, είχε ένα προφητικό μήνυμα και ένα συμβολισμό, που θα έπαιρνε σάρκα και οστά στην Καινή Διαθήκη. Η εξήγηση της

εντολής του Θεού δίνεται τώρα από το Χριστό. Ο χάλκινος όφης συμβόλιζε και προτύπωνε τον Χριστό, ο οποίος θα υψωνόταν στον σταυρό, για να σώσει αυτούς που θα πιστεύανε στη θεότητά του από το δηλητήριο της αμαρτίας.

Παράξενος όμως και ο συμβολισμός του Χριστού με χάλκινο όφι. Ο όφης είναι σύμβολο του Σατανά. Με τη μορφή του όφεως παρουσιάστηκε ο Σατανάς στην Εύα και την εξαπάτησε. «Ο όφης ο μέγας ο αρχαίος, ο καλούμενος Διάβολος και Σατανάς, ο πλανών την οικουμένην όλην» λέγει η Αποκάλυψη (12,9). Πως ο Χριστός τον τύπο του χάλκινου όφεως τον εφαρμόζει στον εαυτό του;

Προτού απαντήσουμε θα πούμε ότι η αγία Γραφή έχει και άλλα παρόμοια παράδοξα. Ο λέων π.χ. είναι το σύμβολο του Σατανά. «Ο αντίδικος υμών διάβολος ως λέων ωρυόμενος περιπατεί ζητών τίνα καταπή» (Α΄ Πέτρ. 5,8). Ο λέων όμως είναι και σύμβολο του Χριστού. «Ίδού ενίκησε ο λέων ο εκ της φυλής Ιούδα, η ρίζα Δαβίδ» (Αποκ 5,5). Εξ άλλης απόψεως είναι ο λέων σύμβολο του Σατανά και εξ άλλης απόψεως είναι σύμβολο του Χριστού. Ο λέων είναι σύμβολο του Σατανά λόγω της θηριωδίας του και σύμβολο του Χριστού λόγω της βασιλικής δυνάμεως και μεγαλοπρεπείας του. Παρόμοιο πράγμα ισχύει για την συμβολική σημασία του φιδιού. Είναι άξιο προσοχής ότι ο Θεός δεν διέταξε το Μωυσή να υψώσει στον πάσσαλο ένα πραγματικό όφι αλλά ένα χάλκινο όφι. Ο Χριστός παρομοιάζεται με όφι, διότι υψώθηκε πάνω στο σταυρό σαν κακοποιός, σαν κακούργος, σαν ο μεγαλύτερος κακούργος όλων των αιώνων. Όπως όμως ο όφης που ύψωσε ο Μωυσής δεν ήταν πραγματικός αλλά χάλκινος, έτσι και ο Χριστός δεν ήταν πραγματικός κακούργος, αλλά αντίθετα ήταν ο αγιότερος άνθρωπος.

Ο Χριστός, ο άγιος των αγίων, υψώθηκε πάνω στο σταυρό σαν ο μεγαλύτερος κακούργος, διότι ο Θεός τον φόρτωσε με τις δικές μας αμαρτίες, για να εξιλεωθούμε και να σωθούμε. Για τη δική μας σωτηρία συνέβη στο Χριστό αυτό που λέγει ο Παύλος: «Τον μη γνόντα αμαρτίαν υπέρ ημών αμαρτίαν εποίησεν, ίνα ημείς γενόμεθα δικαιοσύνη Θεού εν αυτώ» (Β΄ Κορ. 5,21). Επίσης ο Παύλος λέγει και άλλο φρικτό λόγο, ότι ο Χριστός έγινε κατάρα! «Χριστός ημάς εξηγόρασεν εκ της κατάρας του νόμου γενόμενος υπέρ ημών κατάρα· γέγραπται γαρ· επικατάρατος πας ο κρεμάμενος επί ξύλου. (Γαλ. 3,13). Ο Θεός για μας έκανε τον υιό του αμαρτία και κατάρα και τον παρέδωσε στο φρικτότερο και εξευτελιστικώτερο είδος του θανάτου ως τον μεγαλύτερο ένοχο των αιώνων. Ο αμνός ο άσπιλος και άμωμος υψώθηκε στο σταυρό ως ο όφης. Όσο κι αν προσπαθεί κανείς για να συλλάβει και να εξαντλήσει το μυστήριο του σταυρού δεν το κατορθώνει. Παραμένει ασύλληπτο, ανεξάντλητο, απύθμενο το μυστήριο του σταυρού του Θεανθρώπου. (Περιοδικό «Σταυρός» 8-9-1996).

2.ε. Ο αμνός

-

Από την τελετή της εορτής του Πάσχα στους Εβραίους προέρχεται και το έθιμο του θυσιαζόμενου αμνού, με το αίμα των οποίων έβαφαν την είσοδο των σπιτιών τους, κατ' αναπαράσταση της νύκτας της εξόδου από την Αίγυπτο. Στο πασχαλινό δείπνο υπήρχαν επίσης πικρά χόρτα σε ανάμνηση της πικρίας από την δουλεία στην Αίγυπτο, οίνος, αλλά και άζυμος άρτος σε υπενθύμιση της βιαστικής αναχωρήσεως από την Αίγυπτο. Μετά την έλευση του Χριστού, ο ίδιος θυσιαζόμενος υπήρξε ο

"αμνός" του Θεού, ο οποίος "πήρε" τη θέση του πασχαλινού αμνού, αφού θυσιάστηκε για την ανθρωπότητα. Οι αμνοί είναι από τα πιο αναγνωρίσιμα σύμβολα του Πάσχα, καθώς συμβολίζουν το Χριστό. Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής είχε παρομοιάσει το Χριστό με τον "Αμνό του Θεού, ο οποίος θα πάρει μαζί του την αμαρτία του κόσμου". Το αρνί αποτελεί ένα κατεξοχήν μυθικό σύμβολο, με την έννοια της αθωότητας και της αγνότητας κυρίως σε πνευματικό επίπεδο, έτσι με τον διαμελισμό του επιτρέπει στους ανθρώπους την επικοινωνία με την αγνότητα αυτή.

3. Η παρουσία των φυτών στην Εκκλησιαστική παράδοση

-

3.α. Η άμπελος

-

Το φυτό της αμπέλου είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο τόσο στην εκκλησιαστική τέχνη όσο και στις Γραφές. Η άμπελος συμβολίζει την εκκλησία του Χριστού και ως θέμα αγιογραφείται σε πολλούς ναούς.

3.β Ο βασιλικός

-

Η Παγκόσμια Ύψωση του Τιμίου Σταυρού αποτελεί έναν σπουδαίο εορτολογικό σταθμό του εκκλησιαστικού έτους. Στις 14 Σεπτεμβρίου η Ορθοδοξία τιμά τον Σταυρό του Κυρίου Ιησού Χριστού, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως το «καύχημά» Της και η «δόξα» Της. Πηγές της εκκλησιαστικής μας ιστορίας αναφέρουν ότι η εορτή της Παγκόσμιας Ύψωσης είχε καθιερωθεί από τα αρχαία χρόνια, ίσως μάλιστα να είχε καθιερωθεί και από αυτόν τον Μέγα Κωνσταντίνο, κατά προτροπή προφανώς της μητέρας του αγίας Ελένης, αμέσως μετά την εύρεση του Τιμίου Ξύλου στα Ιεροσόλυμα, γύρω στο 330 μ.Χ. Η δύναμη του Τιμίου Σταυρού φάνηκε στο θαυμαστό όραμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, στα 312, ενώ βιάδιζε εναντίον του Μαξεντίου κοντά στη Ρώμη. Ο Κωνσταντίνος εξέφραζε τη νέα εποχή, σε αντίθεση με τους συναυτοκράτορές του, οι οποίοι εξέφραζαν και προσπαθούσαν να συντηρήσουν τον παλιό κόσμο, που κατέρρεε ραγδαία. Ο μεγάλος αυτοκράτορας είδε στον ουρανό, ημέρα μεσημέρι, το σημείο του σταυρού, σχηματισμένο με αστέρια, και την επιγραφή «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ», επίσης σχηματισμένη με αστέρια. Ήταν η 28η Οκτωβρίου 312. Από εκείνη την ώρα έδωσε διαταγή το σημείο αυτό να γίνει το σύμβολο του στρατού του. Χαράχτηκε παντού, στις ασπίδες των στρατιωτών, στα κράνη, στα λάβαρα, και αλλού. Ο εχθρός κατατροπώθηκε και ο Κωνσταντίνος έγινε μονοκράτωρ του απέραντου κράτους. Δεν είχε καμιά αμφιβολία ότι η δύναμη του Σταυρού του είχε χαρίσει αυτή την περήφανη νίκη, γι' αυτό προσέγγισε τη νέα ανερχόμενη θρησκευτική πίστη των χριστιανών. Έτσι έδωσε αμέσως διαταγή να σταματήσουν οι διωγμοί εναντίον των χριστιανών, καθώς και όλων όσων διώκονταν για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Με το γνωστό «Διάταγμα των Μεδιολάνων» κατοχυρώθηκε η ανεξιθρησκία στο κράτος. Παράλληλα υιοθέτησε τις ευαγγελικές αρχές για να γίνουν η βάση του δικαίου και της νομοθεσίας του (κατάργηση δουλείας, κοινωνική πρόνοια, αργία Κυριακής, κλπ). Για να είναι δίκαιος με όλους τους υπηκόους παρέμεινε προστάτης και της εθνικής θρησκείας. Το 326 αναχώρησε για τους Αγίους

Τόπους η ευσεβής χριστιανή μητέρα του αγία Ελένη. Με την γενναία επιχορήγηση του Κωνσταντίνου άρχισε το κτίσιμο λαμπρών ναών επί των ιερών προσκυνημάτων. Επίκεντρο ήταν ο Πανάγιος Τάφος του Κυρίου. Στο σημείο εκείνο ο αυτοκράτορας Αδριανός είχε κτίσει το 135, κατά τη δεύτερη καταστροφή της Ιερουσαλήμ, ναό της Αφροδίτης. Πρώτη ενέργεια της αγίας Ελένης ήταν η ανεύρεση του Τιμίου Σταυρού, ο οποίος είχε ριχτεί από τους ρωμαίους σε παρακαείμενη χωματερή. Σύμφωνα με την παράδοση οδηγήθηκε εκεί από ένα αρωματικό φυτό που φύτρωνε στο μέρος εκείνο, το γνωστό μας βασιλικό. Ύστερα από επίπονες ανασκαφές τελικά βρέθηκαν τρεις σταυροί, του Κυρίου και των δύο ληστών. Οι εκκλησιαστικοί ιστορικοί αναφέρουν ότι ο Σταυρός του Κυρίου εντοπίστηκε ύστερα από θαύμα, τοποθετήθηκε πάνω σε νεκρή γυναίκα και αυτή αναστήθηκε! Η πιστή βασιλομήτωρ, με δάκρυα στα μάτια παρέδωσε τον Τίμιο Σταυρό στον Πατριάρχη Μακάριο, ο οποίος στις 14 Σεπτεμβρίου του έτους 335 τον ύψωσε στον φρικτό Γολγοθά και τον τοποθέτησε στον πανίερο και περικαλλή ναό της Αναστάσεως, τον οποίο είχε ανεγείρει η αγία πάνω από τον Πανάγιο Τάφο και ο οποίος σώζεται ως σήμερα. Το σημαντικό αυτό γεγονός σημάδεψε την ζωή της Εκκλησίας και γι' αυτό άρχισε να εορτάζεται ως λαμπρή ανάμνηση. Έτσι καθιερώθηκε η μεγάλη εορτή της Παγκόσμιας Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού.

Όμως την αγία αυτή ημέρα εορτάζουμε και την δεύτερη ύψωση. Στα 613 οι Πέρσες κυρίεψαν την Παλαιστίνη, λεηλάτησαν και κατέστρεψαν τα ιερά προσκυνηματα και πήραν ως λάφυρο τον Τίμιο Σταυρό και τον μετέφεραν στη χώρα τους. Η παράδοση αναφέρει ότι άπειρα θαύματα γινόταν εκεί. Οι πυρολάτρες Πέρσες θεώρησαν το Τίμιο Ξύλο μαγικό και γι' αυτό το φύλασσαν και το προσκυνούσαν, χωρίς να γνωρίζουν την πραγματική του φύση και ιδιότητα! Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος μετά την νίκη του εναντίον των Περσών παρέλαβε τον Τίμιο Σταυρό και τον μετέφερε στην Ιερουσαλήμ. Ο Πατριάρχης Ζαχαρίας τον ύψωσε εκ νέου στο ναό της Αναστάσεως. Ήταν 14 Σεπτεμβρίου του 626.

Ο εκκλησιαστικός συγγραφέας Παυλίνος αναφέρει στην ενδέκατη επιστολή του ότι η τοπική εκκλησία των Ιεροσολύμων θεώρησε ότι ο Σταυρός του Χριστού ανήκει σε όλη την χριστιανοσύνη και γι' αυτό αποφάσισε να τεμαχίσει το Τίμιο Ξύλο και να το διανείμει σε όλη την Εκκλησία. Έτσι διασώθηκαν μέχρι σήμερα πολλά τεμάχια, τα οποία φυλάσσονται ως τα πολυτιμότερα κειμήλια, κυρίως στις ιερές μονές του Αγίου Όρους. Μια εσχατολογική προφητεία λέγει πως ένα από τα συγκλονιστικά γεγονότα του τέλους του κόσμου θα είναι και η επανένωση του Τιμίου Σταυρού!

Οι ορθόδοξοι πιστοί τιμούμε με ιδιαίτερο τρόπο την αγία ημέρα της Υψώσεως του Σταυρού του Κυρίου μας. Οι ιερές ακολουθίες έχουν πανηγυρικό χαρακτήρα, ενώ έχει θεσπισθεί αυστηρή νηστεία. Κατακλύζουμε του ιερούς ναούς προκειμένου να προσκυνήσουμε τον Τίμιο Σταυρό και να αντλήσουμε δύναμη και χάρη ουράνια από αυτόν. Παίρνουμε μαζί μας κλώνους βασιλικού ως ευλογία και τον εναποθέτουμε στα εικονίσματα ως ελιξίριο κατά του κακού. Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η τιμή και η προσκύνηση του Σταυρού είναι προσκύνηση του Ίδιου του Εσταυρωμένου Λυτρωτή μας Χριστού και όχι ειδωλολατρική πράξη.

3.γ. Τα Βάγια

Την Κυριακή των Βαΐων, σε ανάμνηση της θριαμβευτικής εισόδου του Χριστού στα Ιεροσόλυμα, όλοι οι ναοί στολίζονται με κλαδιά από βάγια, από φοινίκες δηλαδή ή από άλλα νικητήρια φυτά, όπως δάφνη, ιτιά, μυρτιά και ελιά. Μετά τη λειτουργία μοιράζονται στους πιστούς. Η εκκλησία μας καθιέρωσε ήδη από τον 9ο αιώνα το έθιμο αυτό μια και όπως αναφέρει ο Ευαγγελιστής Ιωάννης «όχλος πολύς...έλαβον τα βαΐα των φοινίκων και εξήλθον εις υπάντησιν αυτώ». Στα πρώτα χριστιανικά χρόνια, στα Ιεροσόλυμα, ο επίσκοπος έμπαινε στην πόλη «επί πώλου όνου», αναπαριστώντας το γεγονός, ενώ στα βυζαντικά γινόνταν «ο περίπατος του αυτοκράτορα», από το Παλάτι προς τη Μεγάλη Εκκλησία. Στη διαδρομή αυτή ο αυτοκράτορας μοίραζε στον κόσμο βάγια και σταυρούς και ο Πατριάρχης σταυρούς και κεριά. Με τα βάγια οι πιστοί στόλιζαν τους τοίχους των σπιτιών και το εικονοστάσι τους. Και σήμερα ακόμα όλες οι εκκλησίες στολίζονται με δαφνόφυλλα ή βάγια. Με την μεταφορά του χριστιανισμού σε άλλους λαούς το έθιμο διαδόθηκε και προσαρμόστηκε ανάλογα με τη χλωρίδα της κάθε περιοχής. Στις σλαβικές χώρες για παράδειγμα οι χριστιανοί κρατούσαν κλαδιά από ιτιές. Στην Ελλάδα η δάφνη (βάγια) που ήταν ήδη συμβολικό φυτό τελετών και δοξαστικό σύμβολο του Απόλλωνα αντικατέστησε τον φοίνικα και η Κυριακή των Φοινίκων έγινε Κυριακή των Βαΐων.

2. Αποτελέσματα από την επίσκεψη στον Ι. Ναό Αγ. Παντελεήμονος

Στις 26 Νοεμβρίου 2012 επισκεφτήκαμε τον Ιερό Ναό του Αγίου Παντελεήμονος στη Φλώρινα. Περιηγηθήκαμε στο ναό και βγάλαμε φωτογραφίες με σκηνές από το ιερό τέμπλο, τις τοιχογραφίες και τα ξυλόγλυπτα του ναού.

Όπως παρατηρούμε στις παραπάνω φωτογραφίες στο ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού, στον άμβωνα και στο δεσποτικό θρόνο φιλοτεχνούνται σκηνές με ζώα, όπως το ελάφι, το παγώνι, ο αμνός, το λιοντάρι και το περιστέρι και σκηνές με φυτά όπως η άμπελος και το κρίνο. Συγκεκριμένα: στην πρώτη εικόνα παρατηρούμε το ελάφι που πίνει νερό και συμβολίζει τη δίψα του πιστού να ενωθεί με τον Χριστό. Στη δεύτερη εικονίζονται τα παγώνια που είναι σύμβολα της υπερηφάνειας. Στην Τρίτη εικόνα παρουσιάζεται ο αμνός που είναι σύμβολο της αγνής θυσίας του Θεανθρώπου. Στην επόμενη εικόνα η άμπελος συμβολίζει την εκκλησία του Χριστού, ενώ όλες οι προηγούμενες εικόνες αποτελούν λεπτομέρειες από το ιερό τέμπλο του ναού. Στο δεσποτικό θρόνο εντύπωση προκαλούν τα ξυλόγλυπτα λιοντάρια που βρίσκονται αριστερα και δεξιά και συμβολίζουν τη βασιλική μεγαλοπρέπεια. Στον άμβωνα του ναού περίοπτη θέση κατέχει το περιστέρι που φέρνει το μήνυμα της ειρήνης και της συμφιλίωσης με τον Θεό. Τέλος, στη θέση του ψάλτη ο σταυρός συμβολίζει τη θυσία και την Ανάσταση του Χριστού.

5. Συμπεράσματα από τη συνέντευξη με τον π. Επιφάνειο Χατζηγιάγκου

Από τη συνέντευξη στον π. Επιφάνειο Χατζηγιάγκου προέκυψαν σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τους συμβολισμούς των ζώων και των φυτών στην εκκλησιαστική ζωή της εκκλησίας. Ως φυσικός και θεολόγος ο πατήρ Επιφάνειος μας έδωσε διαφωτιστικές ερμηνείες για τα παρακάτω στοιχεία της φύσης:

- Το Νερό συμβολίζει το Άγιο Πνεύμα και τη ζωή. Με τη βάπτιση ο Χριστός αγίασε το νερό, ενώ με τη Σταύρωσή Του αγίασε τον αέρα.
- Ο Ήλιος συμβολίζει το Χριστό, το Φεγγάρι την Παναγία και τα Αστέρια τους αγίους της Εκκλησίας μας.
- Το Αυγό συμβολίζει την Ανάσταση του Χριστού, αφού μέσα στο αυγό κλείνεται η ζωή, ενώ το κόκκινο χρώμα παραπέμπει στο αίμα του Χριστού.
- Ο Άρτος και ο Οίνος είναι τα δύο βασικά είδη ανθρώπινης διατροφής και τα δύο βασικά στοιχεία της Θείας Κοινωνίας. Το ψωμί και το κρασί εκφράζουν όλη τη ζωή του ανθρώπου, το μόχθο του για τη φροντίδα παρασκευής τους και ο Χριστός μας τα προσφέρει πίσω μετουσιωμένα.
- Το Λιοντάρι συμβολίζει τη δύναμη και αποδίδει τον ευαγγελιστή Μάρκο, επειδή ο συγκεκριμένος ευαγγελιστής περιγράφει τα θαύματα του Χριστού που φανέρωσαν τη δύναμή Του.
- Το Ελάφι συμβολίζει τη δίψα που έχει η ψυχή να γνωρίσει και να ενωθεί με το Θεό.
- Ο Αετός αποτελεί σύμβολο του ευαγγελιστή Ιωάννη. Όπως ο αετός είναι ο βασιλιάς των πτηνών έτσι και ο Ιωάννης υπήρξε ο μεγαλύτερος θεολόγος της Εκκλησίας μας.
- Το Φίδι έχει διττή σημασία και το συναντάμε στην ποιμαντορική ράβδο. Τα δύο φίδια με το σταυρό στη μέση, θέλει να δείξει ότι ο σταυρός νικάει το κακό.
- Η Άμπελος συμβολίζει την Εκκλησία. Ο Χριστός είναι ο κορμός και τα κλαδιά οι χριστιανοί. Χαρακτηριστική είναι η παραβολή της αμπέλου στο 10ο κεφ. του κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο.
- Το Κρίνο συμβολίζει την αγνότητα και την καθαρότητα, ενώ το λευκό χρώμα αποδίδει την απόλυτη καθαρότητα.
- Η Ελιά ως αιθαλές δέντρο συμβολίζει την αθανασία αλλά και την ειρήνη, όπως γνωρίζουμε από την ιστορία του κατακλυσμού. Το περιστέρι που κρατούσε στο στόμα του ένα κλαδί ελιάς έφερε το μήνυμα της ειρήνης ανάμεσα στο Θεό και στο ανθρώπινο γένος.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

-

Η εμπειρία μας από το μάθημα της ερευνητικής εργασίας ήταν πολύ σημαντική, καθώς συνεργαστήκαμε όλοι οι μαθητές για να δημιουργήσουμε μια ομαδική εργασία με θέμα: «Στοιχεία της φύσης στην εκκλησιαστική παράδοση». Επίσης, ήταν πολύ δημιουργική και ενδιαφέρουσα η ενασχόλησή μας με το διαδίκτυο αφού ανατρέξαμε εκεί για να βρούμε πληροφορίες. Ακόμη, η επίσκεψη μας στον ιερό ναό του Αγίου Παντελεήμονα και η συνέντευξη από τον πατέρα Επιφάνειο συμπλήρωσε με βιωματικό τρόπο τις γνώσεις μας για τα εκκλησιαστικά σύμβολα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ:

<http://www.orthodoxytoday.org/articles4/PokhiltoWater.php>

http://www.jesuslovesyou.gr/Bible_club/Encyclopedia/Zoo/Fish.htm

<http://www.asxetos.gr/default.aspx?tabid=162&s=156&sc=138#axzz2CfNraU4E>

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, «ΤΟΝ ΣΤΑΥΡΟΝ ΣΟΥ ΠΡΟΣΚΥΝΟΥΜΕΝ ΔΕΣΠΟΤΑ», ΛΑΜΠΡΟΥ Κ. ΣΚΟΝΤΖΟΥ Θεολόγου – Καθηγητού

Περιοδικό «Σταυρός» 8-9-1996., ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΑΠ. ΒΑΔΡΑΧΑΝΗΣ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ

Πασχάλη Α. Χριστοδούλου, Ερμηνευτική προσέγγιση των τεσσάρων ευαγγελιστών